

KOVÁCS TAMÁS

ZSIDÓSÁG SOMOGY MEGYÉBEN 1686-1938

Betelepedés, befogadás, asszimiláció

A somogyi zsidóság történetének középkori előzményeit homály borítja. Nem kizárt, hogy laktak zsidók a megyében, de jelenlétüknek írásos nyoma nem maradt. A Rákóczi-szabadságharc idején, 1705-ben és 1707-ben a város kétszer is elpusztult a habsburg-hú szerb szabadcsapatokkal vívott harcokban. Esterházy Pál 1712. december 1-én pátenst adott ki, amely új települést engedélyezett a gyakorlatilag elpusztított helyén.¹ Egry Lászlónak – Esterházy József herceg felügyelőjének – összeírása szerint az első zsidó betelepülő 1720 márciusában jelent meg Kaposváron.² Az 1722. januári összeírás szerint Kaposvár kereskedői görögök, rácok és zsidók. Az 1725-ös zsidóösszeírás szerint egy zsidó család élt Kaposvárott, rajtuk kívül még egy Marcaliban. 1728-ban az egész megyében egy zsidó család lakott, de ők sem állandó lakosként. A családfőt Marx Mártonnak hívták, Szigetváron kereskedett, de családja Rohoncon élt. A következő szűk két évtizedben nem volt állandó zsidó lakosa Somogy megyének.³

Ezután azonban meggyorsult a betelepülésük. Az 1746-os összeírás szerint – hospitesként említve – már 38 községben élt 60 zsidó család. Kaposvárott egyetlen zsidó család sem lakott, míg Balatonkeresztúron és Büssüben négy-négy. Az utóbbi település 27 kilométerre van Kaposvártól.

Így szinte biztosra vehető, hogy az ott lakó családok be-bejárhattak a kaposvári vásárookra kereskedni.⁴ 1754-ben a megye 58 településén 82 zsidó háztartásban már 398 zsidó élt. 1767-ben újfent található zsidó lakos Kaposvárott is. A Salamon nevű viaszáros nős volt, és egy zsidó szolgálónő is élt háztartásában. Évi 9 forint türelmi adót fizetett, ami komoly összegnek minősült (egy fejőstehen ára 6-8 forint között mozgott).⁵ Az 1778-as zsidóössz-

---

¹ Harsányi László, A kaposvári zsidók múltjának kezdete. In: Scheiber Sándor (szerk.), MIOK Évkönyv 1977-1978, 189. o.

² Uo., 190. o.

³ Uo., 191. o.

⁴ Uo., 192. o.

⁵ Uo., 195. o.

széírásban 310 családfő szerepelt.⁶ Az 1781-es összeírás a megye 171 településén 290 zsidó háztartást jegyzett fel. 18 évvel később, 1799-ben már 476 háztartást írtak össze. Az 1780-as évek végéig, bár a zsidók szempontjából Tab a legnépesebb település, Toponár volt a vallási, míg Marcali igazgatási-szervezeti központjuk.

A megyei közgyűlés 1771. március 6-i statútuma szerint a zsidóság egyetlen szervezeti-igazgatási és igazságszolgáltatási autonómiát alkotott. A maguk választotta elöljáróságuk Marcaliban székelt. A zsidók bírójának vezetésével minden év november 1-én ide hívták össze tisztújításra a teljes zsidó közösséget. A választást az alispán által kiküldött megyei tiszt ellenőrizte.

Ez a szervezet a zsidók tekintetében magisztrátuális bíróságként is működött. Ha az ítéletet mindkét fél elfogadta, akkor végrehajtását azonnal foganatosítani lehetett. Ha valamelyik peres fél nem fogadta el, akkor az ügy a földesúr joghatósága alá került, vagy a Sedriához⁷ kellett továbbítani. A bíró és az esküdtek napidíja 75 dénár volt. Üléseikről kötelesek voltak jegyzőkönyvet vezetni. Évente számot kellett adniuk működésükről a közösség – tehát a megye összes zsidó lakosa – előtt.⁸ A zsidó elöljáróságnak kötelessége volt gondoskodni az özvegyekről és az árvákról.

Ha meghalt valaki a közösségből, vagyonát felmérték, gyermekei mellé pedig gyámot jelöltek ki. A tutort évente ellenőrizte az elöljáróság, s ügyelt rá, hogy az árvák felnőtté válásuk után megkapják az őket megillető örökséget.

Az 1749-ben Mária Terézia által bevezetett türelmi adó (taxa tolerantia) beszédésére zsidó perceptort választottak. Számadáskönyvet kellett vezetnie, s évente nyugtákkal igazolni a befizetéseket. A somogyi zsidók jóval szegényebbek voltak, mint győri, soproni, vagy budai hittestvéreik. Így nekik a taxa tolerantia is komoly terhet jelentett, amit mutat, hogy 1781-re 1000 forint adóhátralékuk halmozódott fel.

1773-ban 3 településen lakott ötvennél több zsidó: Tabon, Szilen és Szigetváron. Az 1740-es és 50-es években a zsidó népesség 6-8 százaléka élt mezővárosban. Az 1760-as években már 15 százalékuk, de az 1783-as ösz-

---

⁶ Nagy Pál, Somogy megye zsidósága Mária Terézia korában. In: Szili Ferenc (szerk.), Zsidósors a Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, 1994, 18. o.

⁷ Sedes iudiciaria= megyei törvényszék, ítélőszék.

⁸ Nagy, i.m., 23-24. o.

szeírás szerint újra 10 % alatt volt az arányuk. A zsidóság többsége, tehát 80-90 százalékuk falun, illetve pusztán élt a 18. században.⁹

A zsidók földműveléssel nem foglalkozhattak. Céhekbe sem vették fel őket, így ipart sem űzhettek legálisan. Kereskedelemmel, pálinkafőzéssel, hamuzsírégetéssel foglalkoztak. 1752-ben 76 zsidó családból 44 (58 %), míg 1754-ben a 70 zsidó családból már 57 (81 %) rendelkezett árukészlettel. (Ez mezőgazdasági termékekből, például viaszból, bőrből, gyapjúból, mézből állt.) 1752-ben árukészletük értéke 3539 forintra rúgott, azaz családonként 80 forint volt. 1754-ben 5163 forint, vagyis 90,6 forint a családonkénti átlag. Ha az árukészlettel nem rendelkező családok számát, illetve arányát nézzük, a következőt tapasztaljuk: 1752-ben 32 családnak (43 %) nem volt árukészlete, míg 1754-ben ez csupán 13 családra (18,6 %) vonatkoztatható.¹⁰ Az árukészlettel rendelkező családok vagyoni megoszlását az alábbi táblázat mutatja:

A készlet értéke	1752		1754	
	család	%	család	%
10 forint alatt	1	2,27	-	-
10-50 forint	28	63,6	30	52,63
50-100 forint	3	6,81	9	15,8
100- 300 forint	7	15,91	14	24,56
300 forint felett	5	11,36	4	7,01

A zsidóság, habár földet nem művelhetett, állatot tartott: lovat, tehenet, juhot és kecskét, sertést érthetően nem. 1752-ben 34 család (44,74 %), 1754-ben 50 család (71,43 %) tartott valamilyen állatot. Mindhárom állatfajta együtt – mindkét évben – csak két családnál található. A juh-kecske állomány – szintén mindkét évben – gyakorlatilag 3 család kezében összpontosult. Ezek a családok részt vettek a juh-, illetve a gyapjúkereskedelemben is. Ezt a földesurak később akadályozták, hisz ebben az üzletben ők is érdekeltek voltak, így igyekeztek kiszorítani zsidó vetélytársaikat. Ez sikerült is: egy idő után valamennyi zsidó juh- és kecskekereskedő profilt váltott. Pálinkafőzésbe, hamuzsírégetésbe, vagy ló- és tehenkereskedelembé fogtak. Az utóbbi két állatnak stabil ára volt, így biztos megélhetést nyújtottak.¹¹ Az 1750-es években néhányan sörfőzéssel is próbálkoztak, de hamar csődbe mentek.

⁹ Uo., 8. o.

¹⁰ Uo., 9. o.

¹¹ Uo., 11. o.

A 18. század közepén sok zsidó foglalkozott hamuzsírégetéssel. A hamuzsír – más néven szalajka – nélkülözhetetlen volt a szappanfőzéshez és az üvegyártáshoz. Somogyban 1753-ban 30 zsidó 49 helyen 262 üstben készíttette. A legtöbben azonban a század '60-as, '70-es éveiben csődbe jutottak. Ez két okra vezethető vissza. 1755-ben Mária Terézia megtiltotta a hamuzsír kivitelét Magyarországról.¹² 1761-ben a tiltást szigorú korlátozás váltotta fel.

A hamuzsírégetés azonban soha többé nem lendült fel: akkorra már nem volt olyan üzem, gyár, amelynek nagy mennyiségű hamuzsírra lett volna szüksége. A 18. században a zsidó gazdasági sztereotípiának még nem találjuk nyomát, ez csak a napóleoni háborúk idején jelent meg.

Nehéz képet alkotni zsidók és nem zsidók viszonyáról, mivel 1880-as években kiselejtezték az 1790. előtti peres iratokat. Bizonyítható, hogy a megyei hatóságok gyakran követtek el túlkapásokat a zsidók kárára. Ugyanakkor felismerték, hogy a zsidók kereskedelmi tevékenységük révén hasznos szolgálatot tehetnek mind a földesúrnak, mind a megyének. A zsidóság sokat tett azért, hogy a többségi társadalom befogadja. Ebbéli törekvéseiket példázza, hogy az 1825 -1831 között épült megyeháza építési költségéhez 10 000 forinttal járultak hozzá.¹³

A 18. század utolsó harmadában megfigyelhető a helyi közösségek kialakulása. A közösségi élet ott volt a legfejlettebb, ahol legrégebben laktak zsidók: Tabon, Szilen, Toponáron, Büssüben és Igalban. 1778-ban már több település alkalmazott sachtert: Ádánd, Kisbárapáti, Büssü (2 főt), Endréd (2 főt), Igal, Megyer, Teleki, Tab (2 főt), Torvaj, Zala (2 főt), Aszaló, Gige, Öreglak, Magyaregres, Nikla (2 főt), Orda, Alsok és Szigetvár (2 főt). Három településen a sachter egyben a zsidó fiatalok nevelője is volt: Kőröshegyen, Nágocson és Toponáron. Két község alkalmazott mestert, aki egyben sachter is volt: Szil és Tab.¹⁴

A 18. század végére a vármegye politikai életében is a felvilágosult áramlat jutott túlsúlyra: tudomásul vették II. József törekvéseit. Nem kifogásolták, hogy a zsidók ipart, főleg kézművesipart űzzenek, csak azt kérték, hogy a zsidó mesteremberek külön céhet alkossanak. A II. József által kezdeményezett, 1784 -1787 között lezajlott népszámlálás szerint Kaposvár lakossága 2166 fő volt. Kaposváron ekkor 1-2 zsidó család lakhatott.

---

¹² Uo., 21. o.

¹³ *Bergel József*, Kaposvár 40 év óta. Szerző saját kiadása, Kaposvár 1877, 18. o.

¹⁴ *Nagy*, i. m., 23. o.

Mivel magyarázható, hogy a zsidók elkerülték Somogy megyét, illetve Kaposvárt? Somogy ritkán lakott, alacsony népsűrűségű megyéje volt az országnak. A felvevőpiac is szűkös volt még ekkor. Rosszak voltak az infrastrukturális feltételek is.¹⁵

A megyén mindössze két jelentősebb út haladt át: a Kanizsa-Szigetvár és a Kanizsa-Légrad út. Mindkettő elkerülte a megyeszékhelyet, tehát egy zsidó kereskedőnek – a szó szoros értelmében – nem volt mit keresnie Kaposvárott. Az 1830-as években merült fel, hogy egy kereskedelmi út Kaposvárt is érintse. A Helytartótanács eredeti terve szerint Keszthely-Marcali-Nagybajom-Lad-Szigetvár lett volna ennek az útvonala. Baranya megye részéről merült fel az ötlet, hogy az út a Keszthely–Kaposvár–Szigetvár vonalon fusson. Indokként Kaposvár gazdasági fejlődését hozták fel. Érdekes, hogy ezt a gondolatot a somogyi vezetők elvetették.¹⁶ Hosszas huzavona után a Helytartótanács és Somogy vezetői is elfogadták a baranyaiak tervét. Végül 1840 novemberében elkezdték építeni a Kaposvár–Szigetvár–Pécs utat.¹⁷ A 19. században – az ország fejlődésével párhuzamosan – Kaposvár is fejlődésnek indult. Ez egyrészt a város lakosságának növekedésével mérhető, másrészt az ipar és a kereskedelem fejlődésével, amelybe a zsidóság is bekapcsolódott, és vezető szerepet játszott.

A 19. század elején még nem voltak rendszeres népszámlálások, csak különböző összeírások. Az 1812-ből származó leírás szerint 2298 zsidó élt Somogy megyében,¹⁸ azt azonban nem részletezi, hogy pontosan hol és hányan. E forrásból tudjuk meg, hogy négy zsinagóga és egy rabbi működött a megye területén.

A zsinagógákról nem tudjuk hol álltak. A rabbi Toponáron tevékenykedett,¹⁹ feltételezhető tehát, hogy az egyik zsinagóga is – a ma már közigazgatásilag Kaposvárhoz tartozó – Toponáron állt. A leírás a megye lakosságát kerek 170 000 főre teszi, amibe nem számolja bele a zsidókat.

1815-ös összeírás alapján a megyében 2639 zsidó élt, közülük 945 a kaposvári járásban, Kaposvárott pedig 35. Az 1816-os összeírás szerint a város lakossága 3780 főt tett ki, akik közül 200 volt zsidó. Az 1831-1832-es felméré-

¹⁵ *Simonffy Emil*, Kaposvár a várossá alakulás útján. In: *Kanyar József*, Kaposvár várostörténeti tanulmányok. Kaposvár 1975.

¹⁶ *Szili Ferenc*, Somogy megye út- és közlekedési viszonyai a kései feudalizmus korában (1782-1848). In: *Kanyar József (szerk.)*, Somogy megye múltjából. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 1986, 253. o.

¹⁷ *Szili*, Somogy megye, i. m., 272. o.

¹⁸ *Tóth Péter*, Somogy vármegye leírása 1812-ből. In: *Kanyar*, Somogy megye múltjából, i. m., 49. o.

¹⁹ *Tóth*, i. m., 49. o.

rés 2342 zsidót talált a megyében. Közülük 573 lakott a kaposvári járásban. Egy visszaemlékezés szerint 1836-ban 12 izraelita család élt a városban.²⁰ Az 1844-es összeírás 5580 zsidót említ, akik közül 1639 élt a kaposvári járásban, Kaposváron pedig 165.²¹ A korszakban valószínűleg működött egy zsidó imaház is, amely a régi Vár (ma Ady Endre) utcában lehetett. A zsidóság számának ilyen mértékű növekedése nemcsak a zsidó családokra jellemző nagy gyermekáldásból, hanem a külföldről érkező bevándorlóknak is köszönhető.

Somogy megyébe érkeztek zsidók a Habsburg birodalom cseh-morva területeiről is. Somogyban kiterjedt Széchényi-, Festetich-, és Eszterházy-birtokok voltak. Ezeknek a családoknak az ország nyugati – tehát a fent említett területekhez közeli – vidékén is voltak birtokaik. Így könnyen elképzelhető, hogy az oda áttelepült zsidó család egy idő után továbbvándorolt az ország más részére. Vélelmezhető, hogy ugyanakkor a földesúrnak egy másik birtokára költözött, akién korábban is lakott. Természetesen az sem zárható ki, hogy sok Galíciából bevándorolt zsidó is Somogyban telepedett le.²²

A megyében élő zsidók főleg kereskedelemmel foglalkoztak. Jórészt kiskereskedők voltak, batyuikkal a hátukon háztaláltak. A vándorkereskedőkön kívül boltosokat is találunk.

Bár nehezen bizonyítható, de szinte biztosra vehető, hogy a kereskedelmi és a banki, illetve a banki jellegű tevékenység még, vagy ha úgy tesszük, már összekapcsolódott. Voltak zsidó bérlői a vendégfogadóknak és a csárdáknak is. Megjegyezendő, hogy az ipari és a kereskedelmi tevékenység néhány esetben összefolyt, és néha az összeírást végző hivatalnokok sem tudták különválasztani a kettőt. Már ekkor feltűntek a zsidók egy későbbi szabadfoglalkozású pályán: az orvosin. Az 1830-as kolerajárvány idején azonban az orvosokban amúgy szűkölködő megye ragaszkodott ahhoz, hogy a zsidó orvosok ne praktizáljanak, mivel nem tekinthetők állampolgároknak, és különben is ők terjesztik a betegséget.

A fentebb említett 1844-es adatok a zsidóság foglalkozási megoszlására is fényt derítenek. A megyében 312 boltos és kereskedő, 180 kézműves, 119 árendás, 49 kocsmáros, 28 csapláros, 6 pálinkás, 172 rongyszedő,²³ 10 orvos, 24 tanító, 9 sachter, 4 urasági gazda, 3 fuvarozó, 16 haszonbérlő, 37 zsellér

---

²⁰ Bergel, i. m., 49. o.

²¹ Zádor Mihály, Kaposvár. Műszaki Kiadó, Budapest 1964, 113. o.

²² vö. Walter Pietsch, A zsidók bevándorlása Galíciából és a magyarországi zsidóság. In: Valóság, 1988/11.

²³ Korabeli kifejezéssel élve: buggyos.

vagy jobbágy, 9 borkővágó és 66 egyéb foglalkozású élt.²⁴ Kaposváron 10 boltost, 8 kereskedőt, 2 szabót, 2 üvegest, 1 szűcsöt, 1 sachtert, 1 ötvöst, 1 tímárt, 1 árendást, 1 tanítót és 1 doktort találunk.²⁵

1840-ben a magyar országgyűlés megalkotta a XXIX. törvénycikket, amely – a bányavárosok kivételével – az egész ország területén engedélyezte a zsidók letelepedését. Kaposváron már korábban is éltek zsidók, de számuk 1840 után kezdett rohamosan nőni. 1841-ben a városban már 3 osztályos izraelita elemi iskola jött létre. 1842-ben a hitközség telket vásárolt templom építéséhez a Hosszú (ma Berzsényi) utcában. A munka csak 1861-ben kezdődött el. Az új, neológ stílusú zsinagóga 1865-ben épült fel.²⁶

Az ekkor elkészült templom azonban a századfordulóra szűkké vált, ezért – Baumhorn Lipót tervei alapján – 1906-ban bővíteni kellett.

Az 1848-as forradalom lelkesedéssel töltötte el az országot és a magyarországi zsidóságot is. Az áprilisi törvények azonban nem rendezték a zsidóság jogi helyzetét. Egyenjogúságukat csak a szabadságharc végén, 1849. július 28-án mondta ki a szegedi országgyűlés. Ez a törvény azonban soha sem lépett életbe. 1848-ban mind a megye, mind a város zsidósága egy emberként állt a magyar forradalom mellé. Ennek ellenére Kaposváron is kizárták őket a nemzetőrség soraiból.

A zsidók azonban az őket ért atrocitások ellenére végig kitartottak a szabadságharc ügye mellett. A szerveződő honvédseregbe is sokan beléptek. Somogyból három zsidó származású tiszt származott. Fürst Lipót Gigéről vonult be 1848 őszén, s 1849-re századosi rangig emelkedett a ranglétrán. A világosi fegyverletétel után közlegényként besorozták a császári seregbe, ahol 1852-ig teljesített szolgálatot. Végül Nagybajomban telepedett le.²⁷ A balatonfüredi Goldstrich Hersel már a császári seregben is szolgált, ahol tizedesként kezdte pályafutását. A magyar honvédseregben 1849-re főhadnagyi rangot ért el.²⁸ A szigetvári Lichtenstein Lajos Ferdinánd, aki 1848 májusában áttért az evangélikus vallásra, futárként szolgált. 1849-re ő

---

²⁴ Szili Ferenc, A zsidók kereskedelmi tevékenysége Somogyban a kései feudalizmus időszakában. In: *Szili Ferenc, Zsidósors a Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig. Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár 1994*, 60. o.

²⁵ Szili Ferenc, Kaposvár 1848-1949-ben. In: *Kanyar József, Kaposvár várostörténeti tanulmányok. Kaposvár 1975*.

²⁶ Zádor, i. m., 185-186 o.

²⁷ Bona Gábor, Az 1848-49-es szabadságharc zsidó születésű tisztjei. In: *Múlt és jövő, 1998/1.*, 63. o.

²⁸ Uo., 69. o.

is hadnagyi rangot ért el. A szabadságharc bukása után Amerikába emigrált, ahonnan 1860-ban tért haza; Pesten telepedett le.²⁹

Az „aranykortól” a kirekesztés kezdetéig

A magyar országgyűlés által hozott 1867. évi XVII. törvénycikk kimondta az izraelita vallás egyenjogúságát, polgári és politikai jogegyenlőségét. Az 1895. évi XLII. törvénycikk pedig a zsidó vallást is törvényesen bevett vallásnak nyilvánította. A magyar országgyűlés tehát rendezte a zsidóság jogi helyzetét.

A 19. század folyamán a zsidóságon belül is nagy viták, s ezek folytán nagy változások zajlottak le. Ezeknek a folyamatoknak a végkifejlete volt az 1868-as – Ferenc József elhatározása alapján összehívott – Országos Izraelita Kongresszus. Ez végül nemhogy egységesíteni nem tudta a két fő irányvonalat, hanem három hitközségi szervezet alakult meg: a neológ (kongresszusi), az ortodox és a status quo ante.³⁰ A megosztottság nemcsak országosan, hanem megyei szinten is megvolt. Somogyban a kaposvári hitközség a kongresszusi, a tabi az ortodox, míg a lengyeltóti a statusquo ante szervezetet választotta. A Somogy és Zala megye alkotta XI. kongresszusi kerület székhelye ekkor még Nagykanizsa volt.

1880-ban a megye összlakossága 307 448 főt tett ki, akik közül 12 436 volt zsidó (4,05 %). Ha Kaposvár rendezett tanácsú várost nézzük, már más a kép. 1880-ban a város 9571 lakójából 1792 zsidó (18,72 %). A szomszédos Pécs esetében is csak 7,82 % a zsidó lakosság aránya. Somogyban pedig folyamatosan csökkent. Az 1880-as 4,05 százalékkal szemben 1930-ban már csak 1,96 %. Ugyanez igaz Kaposvár esetén is: 1880-ban még a lakosság 18,72 százaléka míg 1930-ban már csak 9,25 százaléka volt izraelita vallású.³¹ Ez az irány igaz a járási székhelyekre is. Az egyes járásokon belül azonban már más tendencia érvényesült.

---

²⁹ Uo., 75. o.

³⁰ A status quo ante szervezet egyfajta középutat, közbülső megoldást képviselt a hagyományokhoz ragaszkodó ortodox és az újítást lelkesen támogató neológ szervezet között. A status quo ante szervezetek száma azonban folyamatosan csökkent, folyamatosan csatlakoztak a neológ szervezethez.

³¹ *Kepecs József (szerk.)*, A zsidó népesség száma településként (1840-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1993, 246. és 26. o.

A somogyi zsidóság a fent említett ötven évben egyre jobban urbanizálódott, egyre többen éltek városban, mint falun. Itt tudtak kereskedni, illetve itt volt nagyobb kereslet az ipari termékeikre.

A kaposvári zsidó hitközség korai történetéről viszonylag keveset tudunk. Mivel zsidók 1840-ig nem költözhetek a városba, a kaposvári hitközség története a várostól pár kilométerre lévő Toponáron kezdődik. 1815-ben 119 zsidó élt ott. Ez a falu lakosságának 10 százaléka, az akkori kaposvári zsidóság létszámának majd hatszorosa volt. Egyes források szerint Kohl vagy Kohn Tamás személyében rabbi is működött Toponáron. Nevéhez köthető a kaposvári Chevra Kadisa³² megalapítása 1834-ben. 1840 után a toponári zsidók beköltöztek Kaposvárra, illetve maga a falu is lassan a város részévé vált. A kaposvári hitközség fejlődése a Bach-korszakban indult el és a századfordulóig tartott. 1852 és 1857 között Ehrenteil Adolf személyében az első kaposvári rabbi tevékenykedett a városban. A zsidó egyesületi élet kiteljesedését mutatja, hogy 1873-ban Jótékony Izraelita Nőegylet jött létre.

Ugyancsak 1873-ban Bárány Gusztáv polgármester a zsidó Politzer Rudolfot kinevezte közigazgatási tanácsosnak.³³ Ő volt az első zsidó, aki elnyert valamilyen városi vagy megyei tisztséget.³⁴ Ehrenteil után Kuttna Salamon lett a rabbi. A magyarul sem tudó, az ortodoxiához közel álló rabbi azonban nem nyerte el az asszimilálódni akaró, szabadelvű gondolkodású kaposvári zsidóság tetszését. Így 1870-ben kénytelen volt távozni Kaposvár-ról.

Marcaliban 1826-ban jött létre a Chevra Kadisa. 1868-ban megalakult a Marcali Izraelita Nőegylet, majd 1906-ban a Marcali Jótékony Izraelita Nőegylet. A városban 1852-től működött izraelita elemi iskola. A helyi rabbi, Marczali (Morgenstern) Mihály fiaként látta meg a napvilágot 1856-ban Marczali Henrik, a 19. század jeles történésze.

Nagyatádon a Chevra Kadisa 1827-ben alakult meg. 1849 óta izraelita elemi iskola is működött a településen. 1865-ben alapították meg a településen az Izraelita Jótékony Nőegylet, 1896-ban pedig Izraelita Filléregyletet.³⁵

Tabon valószínűleg már a 17. század végén volt hitközség. A településen azonban 1866-ban tűzvész pusztított. A hitközségi iratokból csak a Chevra Kadisa jegyzőkönyve maradt meg. Az első rabbiról csak annyit tu-

---

³² Zsidó temetkezési szentegylet, valamennyi zsidó közösség alapja.

³³ *Bergel*, i. m., 60. o.

³⁴ *Uo.*, 50. o.

³⁵ *Burics László*, Nagyatád Nagyközség múltja és jelene. Szerző saját kiadása, Nagyatád 1933, 37-38. o.

dunk, hogy Jomzov Ber Hakohen volt a neve, és 1770 táján halt meg Tabon. Utóda Wolf Abalasz volt, akit sírköve „nagy csodatevőnek” nevez. 1862 óta izraelita elemi népiskola is működött. Talmud-Tóra iskolája 1886-ban alakult meg. 1897-ben Hónig Dezső tervei alapján épült fel a hitközség zsinagógája.

Lengyeltóiban 1768-ban alakult hitközség. 1848-ban izraelita elemi iskola is létrejött, amely azonban 1920-ra megszűnt. A zsinagóga 1903-ban készült el.

Csurgón 1827-ben alakult meg a Chevra Kadisa. 1840-ben épült fel a zsinagóga. 1850 óta pedig 6 osztályú izraelita elemi iskola is működött, amelyben 1868-tól magyar nyelven folyt az oktatás. Ugyancsak 1850-ben alakult meg a helyi nőegylet is.

Szigetváron már a 18. században működött a Chevra Kadisa. 1784-ben 30 tagot számlált az egyesület. 1821-ben épül fel az első zsinagóga. Temp-loma 1857-ben épült fel, de 1904-ben ezt is bővíteni kellett.

A Somogy megyei zsidóság szempontjából érdekes település Nagyba-jom. A 18. században még viszonylag fontos település a 19. század végére elveszti jelentőségét. 1828 óta működött a Chevra Chadisa. Tudjuk, hogy a faluban már 1835-ben praktizált egy zsidó orvos. 1844-ben is találunk egy orvost, akit Grünhut Jakabnak hívnak.³⁶ Hogy a két személy ugyanaz-e, nem tudni. Nagybajomban működött egy zsidó iskola, amelyet a 19. század elejéig vezethetjük vissza.

Épülete a zsinagóga mellett állt: 2 tanterem és egy szolgálati lakás alkotta. A századfordulón az itt tanító Schlesinger Ignác a környék legjobb iskolájává fejlesztette. Így nemcsak zsidók, hanem keresztények is szép számban írták be ide gyermekeiket.³⁷ A zsidóság számára fontos volt gyermekei tanítása. Az 1880-as években a megye 411 elemi iskolájából 21, az ott dolgozó 529 tanítóból 34 volt izraelita.³⁸

A 19. századtól Somogy megyei zsidó anyakönyvi kerületek működtek Kaposvár, Marcali, Nagyatád, Szigetvár, Lengyeltóti, Csurgó, Tab, Ádánd, Szil és Nagybajom székhellyel. A hitközségi szervezet tehát nem követte a polgári közigazgatást. Így például a nagy hitközséggel bíró Barcs járásszékhely nem volt külön anyakönyvi kerület.

---

³⁶ Mikóczi Alajos – Solymosi László, Nagybajom története. Kaposvár 1979, 224. o.

³⁷ Mikóczi – Solymosi, i. m., 351. o

³⁸ Csányi Ferencz, Lapok Somogy Megye Múltjából. Hagelman Kiadó, Kaposvár 1889, 7. o.

1873-ban Kaposvár rendezett tanácsú várossá vált. 1884-ben készült el a Bátaszék–Dombóvár–Zákány vasútvonal. Ezáltal Kaposvár is be tudott kapcsolódni mind az országos, mind a birodalmi kereskedelemben.

A 19. század utolsó harmadára a polgárosodás és az emancipáció mellett az asszimiláció a legjellemzőbb folyamat zsidó szempontból. E jelenség ellen hatott a tiszaezlári per, illetve az utána kialakult hisztéria. Somogy megyében is sor került antiszemita megmozdulásokra, például a „somogyi huszonkettek” szervezkedésére, akik antiszemita egyletet kívántak alakítani. 1882. október 30-i gyűlésükről a „12 Röpirat” nevű újság tudósított. Eszerint a Korona Szállóban rendezett nagygyűlésen több mint 300 meghívott vett részt. A Somogy című helyi újság ennél szerényebb eseményről számolt be. Jó, ha 100 meghívott és mintegy 200 főnyi hozzájuk csapódott hallgatóról írt az újságcikk, akik a Hönig-féle kocsmában gyűltek össze. A frissen alapított antiszemita egylet elnökének Szalay Károly testvérét, Imrét választották.

A megyében június folyamán statáriumot hirdettek. Ezt a túrhetetlen közbiztonsági állapotok indokolták. Mindennapos volt a lopás és gyakoriak a rablógyilkosságok. A foganatosított intézkedések ellenére az egész megyében voltak antiszemita megmozdulások. 1883. szeptember 25-én Csurgón a több száz tüntetőt cigányzenekar kísérte a zsidó házakhoz, hogy ott a nóta végeztével törjenek és raboljanak.³⁹ További súlyos atrocitások történtek Baracson, Babócsán, Berzencén, Kaposvárott, Marcaliban, Nemesviden, Nagyatádon, Nagyabajomban, Szigetváron és Vízváron. A járásszékhelyek közül csak Igalon, Lengyeltótiban és Tabon nem fordult elő komoly, dokumentálható atrocitás. Kaposváron azonban nem állt az antiszemita megmozdulások mellé sem a plébános, sem a polgármester. Újváry Péter plébános keresztény felebaráti szeretetre intette híveit. Németh Ignác polgármester pedig katonasággal erősítette meg a várost.⁴⁰

A frissen alakult Antiszemita Párt nagy reményekkel nézett a következő évi választások elé. Végül 17, Somogyból három képviselőjük jutott be a parlamentbe. A szili kerületből Gruber János, a lengyeltótiból Szalay Imre, a csurgóiból pedig Szalay Károly.⁴¹

A dualizmus korát a magyarországi zsidóság aranykorának nevezik. Az elnevezés általában gazdasági, kulturális értelemben használatos, de po-

---

³⁹ Kubinszky Judit, *Politikai antiszemitizmus Magyarországon (1875-1890)*. Kossuth Kiadó, Budapest 1976, 111. o.

⁴⁰ Bócsa Sándor, *Az 1883-as antiszemita zavargások*. In: *Szili Ferenc (szerk.), Zsidósors a Délkelet-Dunántúlon a XVIII. századtól a holocaustig*. Kaposvár 1994, 90. o.

⁴¹ Kubinszky, i. m., 259. o.

litikailag is alkalmazható. Nemcsak a nemesség révén főrendiházi tagságot elnyert zsidókra gondolok, hanem a helyi politikában résztvevőkre is.

Erre jó példa dr. Kovács Soma, aki 1865-ben Kohn Samuként született⁴² Csurgón. A család azonban már születésekor Kovácsra magyarosította az újszülött nevét. Budapesten jogi diplomát szerzett, majd pár évig ügyvédjelöltként dolgozott. 1894-ben Kaposvár rendezett tanácsú város szolgálatába lépett. 1895-ben a város képviselőtestülete egyhangúan választotta meg helyettes polgármesternek. Dr. Kovács Sebestyén Gyula polgármester halála után nem választottak új polgármestert, hanem Kovács Soma vitte tovább az ügyeket egészen Véték György 1922-es megválasztásáig. Tisztségében a Tanácsköztársaság alatt is megmaradt, bár a lényeges döntésekbe nem volt beleszólása. Neve felmerült, mint lehetséges polgármester a '20-as évek elején, de zsidó származása miatt nem tölthette be azt. 1922. február 1-én a város közgyűlése ismét – és újra egyhangúlag – helyettes polgármesterré választotta.

Az 1927. évi közigazgatási reform módosította a helyettes polgármester jogállását. Hivatalos tiszte ezek után polgármester-helyettes volt, amit 1930-as nyugdíjazásáig töltött be. A város szolgálatában eltöltött 36 év alatt két területre ügyelt különösen: a szegényekről való gondoskodásra és a kultúrára. Szívesen foglalkozott gyermekvédelmi ügyekkel is. Az *„elhagyottnak nyilvánított gyermekek”* elhelyezésére – nem kis utánjárással – gyermekvédelmi telepet hozott létre. Nevéhez köthető a színház létrehozása is.⁴³ Egy személyben volt a színházépítő és a színügyi bizottság elnöke. Maga is tevékenyen részt vett az építés szervezésében, vezetésében. 1910-ben állami építési segélyt eszközölt ki e célra. Sikerült megszereznie az Operaház világhíres szabályozóját is, amely akkor a legmodernebb volt az országban. A teátrum Magyar Ede és Stahl József tervei alapján 1911-ben épült fel szecessziós stílusban, és egyike lett legszebb vidéki színházainknak.

Komoly ipari beruházásokra csak a 20. század elején került sor Kaposváron. Így 1902-ben műfestő és vegytisztító gyár (Rózsa János), 1904-ben jutagyár (Fleiner Samu) és gépgyár (Artnér Gyula), 1912-ben azbeszt-cement és palagyár (Borovitz Manó) létesült a városban.⁴⁴ A század első harmadának egyik legprosperálóbb gyára a sörgyár volt. Krausz Mór és

---

⁴² Soha nem tért ki az izraelita hitfelekezetből.

⁴³ A színház kérdése is, mint annyi más, beilleszthető Kaposvár és Pécs állandó rivalizálásába. Pécsen korábban már épült színház, tehát Kaposvárott is kellett építeni egyet. Ennek azonban – éppen ezért – mindenképpen nagyobbak kellett lennie, mint a szomszéd megyeszékhely teátrumának.

⁴⁴ *Zádor*, i. m., 211. o.

Dezső vezetése alatt az üzem Somogyon kívül, Zalát, Tolnát, Baranyát, sőt Bácska és Horvátország egy részét is ellátta sörrel. Ezekben a gyárakban közös, hogy valamennyi alapítója, tulajdonosa zsidó volt.

Az I. világháborúban a megye zsidósága – ahogyan az ország többi vidékén – kivette részét a harcokból. Sokan, hasonlóan keresztény magyar honfitársaikhoz, önként jelentkeztek a hadseregbe. Legtöbben a 44. K.u.K., illetve a 105. K.u.K. ezredben harcoltak. 1915-től 1918 novemberéig a zsidó származású Krupieci Bauer Gyula⁴⁵ volt a 44. ezred parancsnoka.

Nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy a somogyi zsidók milyen számban, arányban vettek részt a világháborúban. Vélelmezhető azonban, hogy az országos átlagnak megfelelően, vagyis kb. a bevonulók 6 százalékát alkották izraelita felekezetűek. A kaposvári hitközségnek 65 (nevüket márvány emléktábla őrzi a Kaposvári Zsidó Hitközség imaházának falán), a marcalinak 15, a nagyatádinak 59, a tabinak 16, a lengyeltótinak 21, a csurgóinak 13, a szigetvárinak 15 hősi halottja van.⁴⁶

A polgári demokratikus forradalmat, illetve a Tanácsköztársaságot követő fehérterror egyik velejárója volt az antiszemitizmus. Ennek egyik áldozata volt a köztisztületben álló csurgói tűzoltóparancsnok, Reményi Samu legkisebb fia. Csurgón a fehérterrornak 7, Marcaliban 6, Tabon pedig 3 áldozata volt. Az atrocitások elkövetői Somogyban is büntetlenek maradtak.

Ezek az események, illetve az első Teleki-kormány által bevezetett 1920/XXV. törvénycikk, ismertebb nevén a numerus clausus, megsemmisítették az asszimilációba vetett hitet.⁴⁷

A törvény nem volt kimondottan zsidótörvény, szemben az 1938/XV. törvénycikkkel, de mindenki számára egyértelmű volt, hogy a magyarországi zsidóság ellen irányul. Országos kitekintésben nehéz röviden összefoglalni a numerus clausus hatásait. Az 1915-ös 30,9 százalékos arányhoz képest 1921-ben már csak 12,6 % volt a zsidó hallgatók aránya az egyetemeken. 1920 és 1930 között az arány 10 % körül mozgott.⁴⁸ Ennek a legfőbb

---

⁴⁵ Az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében nagyobb volt a zsidó, illetve zsidó származású főisztek aránya a német hadsereghez képest. A legtöbben azonban kitértek, amikor tisztté léptették elő őket. Így tett Hazai Samu és Bauer Gyula is.

⁴⁶ *Ujvári Péter (szerk.)*, Magyar zsidó lexikon. Makkabi Kiadó, Budapest 2000, (reprint kiadás), 452., 575., 625., 871., 531., 185., 850. o.

⁴⁷ A háború után sokak szerint valóban korlátozni kellett az egyetemre felvett hallgatók számát, nehogy túlképzés legyen. A kérdés csak az volt, hogy milyen alapon, és kiket ne vegyenek fel. Eredetileg azonban nem a zsidók, hanem a nők felvételét akarták korlátozni.

⁴⁸ A numerus clausus értelmében az egyetemekre felvehető hallgatók nemzetiségi arányának tükröznie kellett az adott kisebbség magyarországi arányát. Az izraeliták aránya a Horthy-kor-

oka, hogy több vidéki egyetem egyszerűen nem tartotta be a törvényt. Ez azonban nem csupán az egyetemi vezetők emberszeretetére vezethető vissza, hanem arra is, hogy a háború utáni pénzszűke közepette szükség volt a jól fizető zsidó hallgatókra. Telekit Bethlen István követte a miniszterelnöki bársonyszékben, akinek 10 éves miniszterelnöksége bővelkedik az ellentmondásokban. Ambivalensnek mondható viszonya a hazai zsidósághoz is.⁴⁹ 1926-ban a parlament felső házában a felsőházi törvény az izraelita felekezetet is képviselőnek jutatta. A numerus clausust ugyan 1928-ban módosították – nem utolsó sorban külföldi, népszövetségi nyomásra –, de az így keletkezett károkat nem tudta pótolni a zsidóság.

Mennyire érintette a somogyi diákokat a numerus clausus? Nehéz megmondani.⁵⁰ Tudni lehet, hogy az egyes egyetemeken különböző szigorúsággal tartották be a törvényt. A somogyi, illetve a kaposvári diákok többsége a pécsi Erzsébet Királyné Egyetemen folytatta felsőfokú tanulmányait, amely a legliberálisabb volt a törvény végrehajtását illetően.

A statisztikák elkészítésekor figyelembe kell venni azt is, hogy az érettségizett lányok jóval kisebb mértékben folytattak felső szintű tanulmányokat, mint a fiúk. Az olyan vidéki kisvárosokban, mint Kaposvár, az volt a közvélekedés, hogy a lányoknak nem is kell felsőfokú végzettséget szerezniük, a gimnáziumban megfelelő szintű tudást, és műveltséget szereznek.⁵¹

1938-ig nem került sor újabb zsidóellenes törvény bevezetésére. Ez azonban nem jelentette, hogy Magyarországról eltűnt volna az antiszemitizmus. A zsidóság visszaszorításának, a „galíciiaiak bevándorlása megakadályozásának” gondolata időről időre felbukkant a magyar politikai közbeszédben. Mindezzel együtt a magyarországi zsidó közösségnek sokáig nem kellett attól tartania, hogy megfosztják tulajdonától, elüldözik vagy megölik. Az 1930-as évek közepétől kezdve a náci Németország befolyása egyre nőtt. Több országot – köztük Magyarországot is – igyekezett gazdaságilag függő helyzetbe hozni. Hazánkban sokan ebben az új, kialakuló nagyhatalomban látták azt a szövetségest, amelynek segítségével elérhető a trianoni béke revíziója.

szakban 5-6 % között mozgott. *Lendvai L. Ferenc – Sohár Anikó – Horváth Pál*, Hét évtized a hazai zsidóság életében. MTA Filozófiai Intézet, Budapest 1990, I. kötet, 191. o.

⁴⁹ vö. *Randolph L. Braham*, A magyar holocaust. Gondolat Kiadó, Budapest 1988, I. kötet, 46. o.

⁵⁰ A gimnáziumi évkönyvekbe egyrészt nem írják be a tanuló vallását 1925 és 1933 között; másrészt nem közlik egyénenként, hogy ki hova ment továbbtanulni. A kaposvári gimnáziumok iratanyaga jelenleg rendezés alatt van.

⁵¹ Kaposvárott csak az 1918-19-es tanévtől működött a Kaposvári Egyesületi Leánygimnázium. Az első tanévben a tanulók 36, míg a második évben 30 százaléka volt izraelita vallású a gimnáziumi évkönyvek alapján.

Bethlen bukása és Károlyi Gyula rövid miniszterelnöksége után Gömbös Gyulában találta meg Horthy a kormány vezetésére alkalmas személyt. Miniszterelnökké való kinevezése azonban elképzelhetetlen lett volna az uralkodó körök, és köztük a zömében zsidó, vagy zsidó származású nagytőkések hozzájárulása nélkül. Ezért Gömbös már 1932 tavaszán, majd kinevezése után is kénytelen volt tárgyalni képviselőikkel. A tárgyalások során ígéretet tett, hogy nem sérti meg a zsidók gazdasági érdekeit, és nem kívánja hátrányosan megkülönböztetni a magyarországi zsidóságot.⁵² Gömbös ezt az ígéretét formálisan betartotta. Fontos kiemelni, hogy Gömbös zsidópolitikáját kizárólag reálpolitikai megfontolások vezérelték.

Milyen képet mutatott Somogy a '20-as, '30-as évek változó világában? Az aprófalvas Somogy megyében az egész korszakban a mezőgazdaság volt a meghatározó gazdasági szektor. Az egész megyét alacsony színvonalú infrastruktúra és a nagyipar hiánya jellemezte. A megyeszékhely más volt. Kaposvár első embere Kaposváry (Vétek) György volt, akinek a megítélése a mai napig ellentmondásos. Egyrészt teleültette a várost virágokkal, életben tartva a „virágos Kaposvár” képet. Másrészt viszont semmit sem tett Kaposvár iparosodásáért, mondván, hogy az a proletariátus s vele a nyugtalanság melegágya. Regnálása alatt vált Kaposvár poros mezővárosból tipikus kispolgári várossá.

Az 1930-as népszámlálás⁵³ szerint 3025 izraelita vallású ember élt Kaposvárott (9,24 %); Somogy megyében pedig 7571 izraelita élt (1,96 %). Az 1941-es népszámlálás szerint a megye 356 460 fős lakosságából 5751 személy volt izraelita (1,6 %). Kaposvárott 32 982 lakosból 2346 vallotta magát az izraelita hitfelekezet tagjának (7,11 %).⁵⁴ Joggal vetődik fel a kérdés: mi áll a kaposvári, és a somogyi zsidóság változó létszámának háttérében? A létszám és az arány csökkenésében közrejátszó okokat két tényezőben kell keresni: a zsidótörvényekben és a bevándorlásban.

Az előbbieket miatt a '40-es években tömegessé vált a kitérés az izraelita vallásból. A kamarák százalékos arányban korlátozták a zsidók részvételét. Kaposváron a város viszonylag csekély lélekszámából következően a különböző kamarák már eleve kis létszámúak voltak. Emiatt a zsidók által betölthető hely – abszolút számban – elenyészően kevés volt. Így sokan elhagyták Kaposvárt, hogy nagyobb városokban próbáljanak szerencsét. A

⁵² Vonyó József, A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem. In: Vonyó József, Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus. Pannónia Könyvek, Pécs 2001, 30. o.

⁵³ A népszámlálások csak a vallásra kérdeztek rá, az esetleges áttérésekre, kikeresztelkedésekre nem.

⁵⁴ Kepecs, i. m., 246. o.

bevándorlók, akiknek döntő része keresztény volt, két fő csoportra oszthatók: egyrészt a környező falvakból, másrészt – a trianoni béke után – az elszakított területekről érkezettek. 1922 nyaráig Erdélyből és Horvátországból mintegy 2000 családot, vagyis mintegy 6000–6500 embert fogadott be a város és helyezett el vagonokban, szükséglakásokban.⁵⁵ Nem szabad figyelmen kívül hagyni az esetleges zsidó kivándorlást sem.⁵⁶

A somogyi zsidók foglalkozási struktúrája nemigen tért el az országra jellemzőtől. A legtöbb somogyi faluban éltek zsidók, de általában kis számban, gyakran egy-két család településenként. Kivételt ez alól csak a járászékhelyek, illetve a Kaposvár környéki falvak képeztek. A kocsmát, vegyesboltot, szatócsüzletet működtető zsidókat általában kedvelték. A kortárs megfigyelő így látta: „A zsidó kereskedők, nagyon sok helyen még ma is kedveltebbek, mint a keresztény kereskedők, [...] mert sokkal előzékenyebbek, figyelmezebbek, simulékonyabbak, mint amazok és még mindig szívesebben hiteleznek.”⁵⁷ Somogyban, elsősorban a megye déli részén és Kaposvár környékén jellemző volt, hogy földet béreltek, és azon gazdálkodtak. A nagyobb településeken, mint például a járásszékhelyeken vagy Kaposvárott, már kicsit más volt a kép. A zsidókat szinte minden foglalkozási ágban, és a társadalmi ranglétra szinte minden szintjén megtaláljuk. Ezzel azonban sem Somogy megyében, sem Kaposvárott nem találunk zsidó származású vezető beosztású egyént a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, a Magyar Királyi Postánál, a Magyar Államvasutaknál, a helyi újságírók és a tanárok között sem, kivéve az izraelita elemi iskola tanárait. Az úgynevezett szabadfoglalkozású pályákon azonban szép számmal találunk zsidó származású embereket. 1937-ben Kaposvár 58 ügyvédje közül 23, 59 orvosából 30, 14 fogorvosából 5, és 6 gyógyszerészből 3 volt zsidó.

Ugyancsak sok zsidó élt kereskedelemből. Különösen nagy volt a zsidó származásúak aránya az építőanyag-, tűzifa- és szénkereskedők (11/8), férfiruha-kereskedők (11/8), fűszer- és csemegekereskedők (45/17), a ló- és marhakereskedők (7/7), rádiókereskedők (6/3), a férfiszabók (89/26), a rövidáru-kereskedők (11/7), a termény- és gabonakereskedők (13/8), az üveg- és porcelánkereskedők (5/4) között. A zsidó kereskedők többsége kiskereskedő volt, aki csak megélni igyekezett munkájából.

Az ipart Kaposváron a MIR cukorgyára mellett a téglagyárak képviselték. Négy téglagyár a Schlésinger család, míg az ötödik a Hirschfeld Ja-

⁵⁵ A kutatások alapján a menekültek között elenyésző volt az izraelita vallásúak aránya.

⁵⁶ Kaposvárról, bár nem volt erős a cionista mozgalom, már az 1930-as évek végén vándoroltak ki Palesztinába.

⁵⁷ *Bene Lajos*, A magyar falu társadalma. Budapest 1925, 141. o.

kab és Fia Rt. tulajdonában volt. A gazdasági világválság idején több kaposvári üzem, kereskedés tönkrement. A krízis azonban nem érződött minden iparágban. Hirschmann Jakab szeszfőzdéje évi 30 ezer hl borpárlat készítésére kapott engedélyt. Míg a kereskedők között igen magas arányban találunk zsidókat, akár Kaposvárt, akár az egész megyét nézzük, az önálló iparosok esetében az arány nem ennyire magas. 1920-ban a megyében az iparosoknak 6, míg a kereskedőknek 53,8 százaléka volt izraelita vallású, 1930-ban az arányuk már csak 5, illetve 40,7 % volt.⁵⁸ A kereskedők közti arányok ilyen nagy változására kizárólagos magyarázat nem található. Véllemelhetően az 1929-től kezdődő gazdasági világválság indokolhatja leginkább a statisztika ez irányú alakulását. Sok zsidót találunk a különböző pénzügyesek élén, illetve vezetőségében a 30-as években. 1944-re azonban ezek már kikerültek pozícióikból.

Számos zsidó, illetve zsidó származású emberrel találkozhatunk a helyi baloldali (szociáldemokrata, szakszervezeti, illegális kommunista) mozgalmakban is. Sokuk számára azért is voltak szimpatikusak ezek a szervezetek, mert nem kérdezték senki vallását, sem a származását.

A keresztény többség és a zsidó kisebbség viszonya a mindennapi életben normális volt. Az emberek többségét sokáig nem érdekelte túlságosan, hogy ki zsidó, és ki nem. Bár meg kell jegyezni, a vegyesházasságok, még a különböző keresztény felekezetek között is igen ritkák voltak, nem is beszélve zsidó-keresztény viszonyban. A karizmatikus egyéniségű és nagy műveltségű Dr. Herczog Manó Kaposvár kerületi főrabbi az egyik legmegbecsültebb kaposvári polgár volt. 1887-es megválasztásától 1941-ben bekövetkezett haláláig lelkiismeretesen szolgált nemcsak a helyi hitközséget, hanem a várost is.⁵⁹ Választott tagja volt Somogy Vármegye Törvényható-

⁵⁸ L. Nagy Zsuzsa, Kisiparosok és kiskereskedők Somogyban a két háború között című munkájában látható a táblázat. In: *Kanyar, Somogy megye múltjából*, i. m., 264. o.

Felekezet	Népesség		Önálló iparos		Önálló kereskedő	
	1920	1930	1920	1930	1920	1930
Római katolikus	76,9	78,6	80,5	82,3	39,3	49,3
Görög katolikus	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2
Református	15,8	14,5	9,1	8,5	4,8	7,3
Evangélikus	4,7	4,7	4,0	3,8	1,9	2,0
Görög keleti	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0
Izraelita	2,4	2,0	6,0	5,0	53,8	40,7
Egyéb, ismeretlen	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,5

⁵⁹ Halála után egészen 1946-ig nem működött rabbi Kaposvárott, amikortól Dr. Krausz Henrik rabbi látta el a hitéleti feladatokat.

sági Bizottságának és állandó választmányának, valamint Kaposvár Képviseleti Testület Állami Elemi Népiskolai Gondnokságának. Választmányi tagja volt a Múzeum Egyesületnek és a Városi Zeneegyletnek is. Rendszeresen jelentek meg tudományos dolgozatai az *Egyenlőség*, a *Múlt és Jövő* és a *Magyar Zsidó Szemle* című folyóiratokban. Összegyűjtött beszédeit könyvben is kiadták.

A nagy gazdasági világválság idején az Izraelita Nőegylet népkonyhát működtetett a téli hónapokban. Itt – felekezettől függetlenül – 45 ember kapott naponta meleg ételt.⁶⁰ A helyi újságokat végiglapozva szintén sok zsidó ember nevével találkozunk a jótékonykodók között.

Zsidóellenes, antiszemita eseményekre 1938 után került sor Somogyban. A folyamatosan életbe lépő zsidótörvényekkel megkezdődött a zsidóság ellehetetlenítése, gazdasági tönkretétele. A pusztító folyamatot az 1944. júliusi deportálások zárták.

---

⁶⁰ *Kovács Tamás*, Kaposvár város szociális helyzete a nagy gazdasági világválság idején. Kézirat, Kaposvár 1997, 26. o.